

TOMASZÓW MAZOWIECKI תומאשוב מאזובייצקי

העיר הוקמה כאיזור תעשייתי בשנות ה-20 של המאה ה"ט. בעלי העיר, הרוזנים לבית אוסטרובסקי, הביאו מתיישבים חדשים, ועודדו אותם לפעילות כלכלית, כולל זו בתעשיית הבדים, התפירה ובמסחר. החלוצים בתחום זה היו יעקב (יענקל) שטיינמן – בעלי בית חרושת למוצרי כותנה, מיופה כח ושותף לעבודה של אנטוני אוסטרובסקי, ויעקב קמפנר – חוכר של תנור תעשייתי גדול ושל מפעל נפחים בטומאשוב.

הקהילה היהודית קמה ב-1831. בתחילה בטומאשוב, כבעיר פרטית, לא נקבע רשמית רובע ליהודים. רק כאשר טומאשוב הפכה לעיר בבעלות הממלכה, היהודים קיבלו צו להתגורר ברחובות מסויימים (1844-1866), והצטופפו במגוריהם באיזור הרחובות דאז: בוז'ניצ'ה, קרמארסקה, הנדלובה, ז'מיישלניצ'ה, מויז'שה [משה רבנו], קופייצקה, ירוזולימסקה [ירושלים], ווסחודניה, פולנה. בשלהי המאה ה"ט וראשית המאה הכ' לרשות הקהילה היהודית בטומאשוב עמדו בית העלמין, בית כנסת, בתי תפילה, מקווה, חדרים של תלמוד תורה שטיבלעך, בית מטבחים כשר ובית חולים. בשנת 1911 רוב בעלי העסקים שעסקו בטקסטיל בטומאשוב היו יהודים. המפעלים החשובים אז היו בבעלות: בית שטיינמן, זילבר, לנדסברג, הלפרן, בורנשטיין, בורנשטיין.

בשנת 1829 בטומשוב חיו כבר 800 יהודים. ערב מלחמת העולם הראשונה מספר זה גדל עד 7500. אחוז היהודים בין תושבי העיר גם הוא גדל בהתמדה – מ-29 אחוזים (1829) עד 49 אחוזים (1907). אולם בתקופה שבין מלחמות העולם אחוז האוכלוסיה היהודית בעיר ירד עד 26 אחוזים (1939).

בין השנים 1918-1939 בטומשוב התפתחו החיים הפוליטיים היהודיים. בין המפלגות שנהנו מהצלחה גדולה היו תנועות השמאל (המפלגה הקומוניסטית הפולנית KPP, הבונד) והתנועות הציוניות (הארגון הציוני, פועלי ציון). בשנות ה-30 אגודת ישראל משלה בכיפה בהנהלת הקהילה. כמעט כל הקבוצות הפוליטיות החשובות החזיקו מוסדות תרבות והשכלה הקשורות בהן. תלמוד תורה (מטעם אגודת ישראל) בית צספר תיכון עברי-פולני, ספריות, קבוצות תיאטרון.

כשפרצה מלחמת העולם השנייה בטומאשוב חיו קרוב ל-12 אלף יהודים. באוקטובר העיר סופחה למחוז ראדום שבגנראל גוברנמאן – כבר בסתיו 1939 הגרמנים שרפו את שלושת בתי הכנסת של טומאשוב והורו על הקמת היודנראט. פרוך שוופס נתמנה לראש היודנראט (ולאחר שנרצח על ידי הגסטאפו – לייביש ווארזאגר), יוסף גולדברג פיקד על המשטרה היהודית.

בדצמבר 1940 הגרמנים הקימו גטו בטומאשוב מאזובייצקי. שטחו השתרע על שטח של כ-65 הקטר (שלושה רובעים בחלקיה השונים של העיר), באיזור הרחובות: ווסחודניה, זגוז'לניצקה, לגיונוב, סמוגלובה, ירוזולימסקה, ז'ווירקי אי ויגורי ופולנה. בתוך הגטו נמצאו הרחובות: פייקארסקה, וויצ'נושיץ' [נצח], רולנה, צ'יפלה, הנדלובה, חלק מקראמארסקה, קז'יז'ובה, ירוזולימסקה, בוז'ניצ'ה. מחנות העבודה, שכללו מספר מועט יותר של יהודים, נמצאו מחוץ לאיזור הרשמי של הגטו – ברחוב שרוקה ובין הרחובות וולאדיסלבה ופרוייקטובה. החל מנובמבר 1941 שטח הגטו הוקטן ורוכז בין הרחובות: ווסחודניה, קז'יז'ובה, זגוז'לניצקה, לגיונוב עד לסמוגלובה ולאורך הרחובות גראניצ'נה ופולנה. הצעד העויין הבא של שלטונות הכיבוש הגרמנים הייתה סגירת הגטו – הכניסות נעלו במחסומים, והוצבו שלטי אזהרה בכניסה.

זמן קצר לאחר הקמת הגטו גורשה אליו האוכלוסיה היהודית מהישובים הסמוכים. במאס 1941 נדחקו אליו כבר יותר מ-15 אלף בני אדם. באותה התקופה החלו הגירויים למחנות עבודת הכפייה בבליז'ין ובפיונקי. באפריל 1942 התחילו בחיסול הגטו. בוצעו מארבי רחוב ואחר כך רציחות של פעילים פוליטיים יהודים, ואחר כך של האופים והשוחרים, המשכילים היהודים (הרופאים, המורים, עורכי הדין). במאי הוציאו להורג את היודנראט. החיסול הסופי של הגטו בטומאשוב מאזובייצקי חל בסוף אוקטובר – ראשית נובמבר 1942. רבים נרצחו במקום, ו-14 אלף הובלו למחנה ההשמדה בטרבלינקה. הגטו חדל להתקיים באופן רשמי בדצמבר של אותה השנה. בטומאשוב הושארה קבוצה של 920 יהודים בלבד. עבורם הוקם מחנה עבודת כפייה, שגם הוא חוסל בספטמבר 1943 (את שארית היהודים הגרמנים העבירו לסטארקוביצה). בשואה שרדו רק כ-500 בני הקהילה בטומאשוב, ואולם בתום המלחמה בעיר נוכחו רק כמה מהם.

בית העלמין היהודי בטומאשוב מאזובייצקי הוקם בשנת 1831 על חלקה שברחוב סמוטנה. חלקה זו נתרמה בידי הרוזן אנטוני אוסטרובסקי. קודם לכן בני דת משה קברו את מתייהם באינוולודז', המרוחקת כמה עשרות קילומטרים; דוד הלפרן, סוחר וראש הקהילה היהודית המקומית, עשה רבות להקמת בית העלמין. באותו הזמן הרב לייקה זילבר הקים את החברא קדישא. בעת השואה בית העלמין הפך לאתר הוצאות להורג שביצעו הגרמנים ביהודים, שהיו תכופות מאוד. קרבנות הרצח נקברו בקברי המונים. לפקודת הכובש הגרמני חלק מהמצבות שימשו לעבודות הבנייה בעיר; רק מקצת מהמצבות הושבו אל בית העלמין בתום המלחמה (ב-1999 הובאו אל בית העלמין מצבות ששימשו לריצוף אחד החצרות בעיר). ב-1989 בית העלמין נרשם ברשימת האתרים לשימור. בין השנים 1995-1999 ביוזמתו של בנימין יערי-ואלדה, ראש התאחדות יוצאי טומאשוב בישראל, בית העלמין המוזנח הוסדר בחלקו ונערכה רשימת מצאי של המצבות הנמצאות בשטחו.

בית העלמין תופס עתה חלקה בחלקה הצפוני של העיר, המגודרת בחומת לבנים, ששטחה הוא 2,9 הקטר (וצורתה היא צורת האות L). בית העלמין נמצא בסביבת הרחובות: אוגאיי, הגנראל סטפן גרוט-רובצקי, פופשצ'נה וסמוטנה, בשכונת לבית הקברות הקתולי. קרוב לאלפיים מצבות נשתמרו, והעתיקה ביניהן מגיעה משנת 1843. הכיתובים על המצבות מראים כי הן נעשו במפעלי עיבוד האבן הטומאשוב מאזובייצקי, פיוטרקוב טריבונלסקי ובלודג'. בשטח בית העלמין נמצאות אנדרטאות זכרון שהוקמו בתום המלחמה, ובאלה גם לזכר הקרבנות שגורשו לטרבלינקה ונרצחו כאן במקום בעת אקציית הגירוש בפורים.